

պատվանուն, օրինակ՝ Զառանգ-ճեֆիմ (թարախա-
բուժ րժիշկ), կանաչ շամբառ (իբր քրիստոսի մոր
գլխաշորն էր վանքի հիմքի տակ թաղված),
Բալաֆյ ֆյամբեթ (գմբեթը տարրեր գույնի քարե-
րից էր կառուցված)։ Իսկ քրդերն ու թուրքերն
այդ վանքն անվանում էին դեռա բալաֆյ։

Տիրամոր վանք ուխտ գնալու կանոնները
նույնն էին, ինչ ս. Գևորգիներ։ Սակայն այս վան-
քն ավելի հեռու էր և ոչ թե Վանի կողմն էր
ընկնում, այլ Բերկրիի, ուստի խառակոնիացիներն
էին իրենց գյուղում սպասում արձակցիներին,
ու ապա շարունակում ճանապարհը։ Եթե ս. Գե-
վորգի առնն ուրախ երգ ու պարերի, գանազան
զվարճությունների ականատես լինելու բաղամա-
բոխ մի տոն էր Վանի նահանգի բոլոր ընակիչ-
ների համար, ապա Տիրամոր ուխտագնացու-

թյունը աշխատանքից թեթևացած այս երկու
գյուղերի ընակիչների համար շրջագայության
ընույթ էր կրում։

Նրանք գյուղից գուրս էին գալիս ուրբաթ
օրվա կեսօրին, գիշերում էին գավառի վերջին
գյուղում՝ Հաջիշատում ու շաբաթ օրը մայրա-
մուտին հասնում վանք։ Կիրակի առավոտյան
տեղում դնում էին մատաղացունքը, եփում,
պատարագ անել տալիս և մայրամուտին, գուրս
գալով Տիրամեր կոչված գյուղից, ամբողջ հինգ
օր, օրը մի գյուղ շրջում։ Այցելում էին Թիմարի՝
Գործոթ, էրերին, Կյոսենց և Համկուրեքզ հայ-
կական գյուղերը, իրենց հետ բերած ձավարն ու
չոր փոխինգը գյուղացիների հետ փոխում ծիրանի
չբով ու ընկույզով և յոթերորդ օրը կեսօրին տուն
վերագառնում։

Ժ Ա Մ Ա Ն Ց

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐ

Ճըվի-ճըվի։ (Փոքրահասակ մանուկների ա-
ռաչին խաղերից)։ Մանուկները նստած անդր
մեկը մյուսի ձեռքերի երեսի մաշկից բռնում էին.
և մի քանի մանկական ձեռքեր իրարից բռնած,
բարձրանում-իջնում էին, ու երեխաները միաժա-
մանակ երգում էին.

Ճըվի-ճըվի,
Ակլա ճըվի,
Աղեն կյնաց
Երուսաղեմ,
Պուրթ ի պիրե,
Պամրակ չիպե,
Շալ արաց,
Շըլվար շարաց,
Ուրն արաց,
Հաճուն շարաց։
Թո՛ւռ, ճուճուղի՛կ...

Վերջին ճուճուղիկ (ճնճղուկ) կանչի հետ
բոլորն էլ ձեռքերը բաց էին թողնում ու նայում
վեր։

Դրոսմփեճա։ Մանուկները նստած ձեռքերը
բռնոցք արած, ընթ մատը վերե ցցելով, մյուսի
բռնոցքի մեջ տեղագրելով, կաղմում էին իրար
միացած բռնոցքների շարք և բարձրացնելով ու
իջեցնելով, երգում էին.

Օմ-փինա,
Դըրոմփինա,

Ճոշն իլե
Օմփի բաշի,
Պստիկն իլե
Չլաշ գաշի,
Աղեն կասի՝
Վիրին քաշի։

Վերջին խոսքի վրա վերեի ձեռքը շղթայից
անջալալում էր, իսկ մնացածները շարունակում
էին նույն երգը, նույն համաչափությամբ՝ վեր
ու վար անելով ձեռքերը։ Ասկայն այս անգամ
ասվում էր՝ «Աղեն կասի արկին քաշի» և
ամենաներքեի ձեռքն էր պոկվում ընդհանուրից,
Այսպես, մինչև բոլոր ձեռքերն էլ «աղայի» հրա-
մանով հեռացվում էին. ամենավերջին ձեռքը
ստանում էր «Օմփի բաշի» պատիվը։

Կլըգրի կըլգաճ պալաբե։ Երեխաներից մեկն
իր ղույզ ձեռքերի շոած մատների ծայրերը միաց-
նում էր իրար, ու ստացվում էր չորս բացվածք։

Մյուսը սկսում էր բաղարձի խմոր հուն-
ցելու արարողությունը, ընդ որում, ծիծաղելի
կերպով՝ մերթ քթից ծորացող ջուրը ենթադրյալ
խմորի մեջ խառնելու շարժումներ, մերթ թեա-
տակի կամ գլխի մաղերի մեջ վաղվազող ոջիլները
բռնելու ու խմորի մեջ գցելու ձեռք անելով, վեր-
ջապես ավարտում էր «խմոր հունցելը» և մոտե-
նում նստածին ու «խմորը» ձեռքով նրա բաց
մասների (սկզբում ճկույթի) արանքը մտցնելով,
հարցնում՝

— Էսա վի՞ր թոններն ի:

— Ուս ալսինչի,— պատասխանում էր խազ-
րնկերը:

— Մեչ կրակ կա՞ իմ պաղարն թխեմ:

— Չկա,— պատասխանում էր «թոնրատերը»:

— Վո՞ւյ, ր...մեչ,— հայհոյում էր իմորա-
ակրը և ձեռքը մտցնում միջամատի ու մատնե-
մատի արտերը:

— Էսա վի՞ր թոններն ի:

— Քավար ալսինչի,— լինում էր պատասխանը:

— Մեչ կրակ կա՞ իմ պաղարն թխեմ:

— Չէ, Էսա թոնրան մեչ կատուն ծյար ի
խանե:

— Վո՞ւյ, իտրում լինի բավոր ալսինչի տան
խաղ,— հայհոյում էր իմորատերը և ձեռքը մրտ-
ցրնում միջամատի ու ցուցամատի արտերը:

— Էսա վի՞ր թոններն ի:

— Տերտուչ,— լինում էր պատասխանը:

— Մեչ կրակ կա՞, իմ պաղարն թխեմ:

— Մե, պծուս կեր, ժամիրան Էկավ աարավ:

— Վո՞ւյ, ժամիրրի խեր շուն տանի:

— Էսա ճոշ թոններն վի՞րն ի,— հարցնում էր
իմորատերը, ձեռքը մտցնելով թոնրատիրոջ թա-
մատի ու ցուցամատի արտերը:

— Մերն ի,— լինում էր պատասխանը:

— Մեչ կրակ կա՞, իմ պաղարն թխեմ:

— Հրդին կրակ ի,— լինում էր պատասխանում
պատասխանը:

«Դպրի կինը» հազար ու մի սխալ շարժում-
ներով վերջին «թոնրան» մեջ թխում էր իր բա-
ղարճը, «թոնիրը» ծածկում և «իմորի տաշտը»
տանում տիրոջը հանձնելու: Մինչև նրա վերա-
դարձը, թոնրատերը թոնրից հանում էր բաղարճ-
ները, որն «սուտում» էր, որը «թաքցնում» ու
ձեռքերը իրարից տնջատելով՝ նստում:

— Դս՞ր են քստեպի թոնրները, զո՞ր ի քստե-
պի թոնրատեր,— լացակումած հարցնում էր
«ղղրի կնիկը» դեպուղեն ման դալով, այնինչ
թոնրատերը հանգիստ, նրա աչքի տոաջ նստած,
ուտում էր բաղարճները:

Խաղը սրանով էլ վերջանում էր:

Պաղլիկ-պաղլիկ (խալախալ): Մի բանիսով
մեկի աչքը կապում էին, ձեռնափայտը ձեռքը
տալիս: Վերջինս կորացած մեջքով, փայլար թրփ-

թփացնելով. ուղևորվում էր: Երեխաներն ըս-
կրսում էին ետևից վազել:

— Դապիկ, պապիկ, զո՞ր կէրթաս,— հարց-
նում էր նրանցից մեկը:

— Կէրթամ ժամ.— տխրածայն պատասխա-
նում էր պապիկը:

— Ձիկ էլ տանե՞ս:

— Ախրը վախենամ ճամրխեն տըտ...

— Ձէ՛, պապիկ, չեմ տ...րթու տան խաց խա-
րամ լինի. թե որ ես տ...— և բոլորն էլ կուզիկ
ձեանալով, շարվում էին պապիկի ետևից:

Պապիկը շարունակում էր իր երթը՝ շեշտոց
երեխաները սկսում էին շրթունքներով պրո-պըռ
ձայներ արձակել: Պապիկը վրդովված կանդ էր
ստնուտ, ձեռնափայտը պատեցնում աջ ու ձախ
ու լացակումած կանչում:

— Էտա ո՞ր շան թուլեն էր աղոթքս խարամեց,
խաղրնկերները լոռթյամը փախչում էին
աարերը կողմեր, Իսկ «պապիկը» ձեռնափայտը
պտակեցնելով, որոնում էր «շան թուլաներին»:
Եթե հաջողվում էր ձեռնափայտը որևէ մեկին
կպցնել, ապա ավյալ երեխան փոխարինում էր
պապիկին, եթե ոչ՝ պապիկը մնում էր իր դերում,
և խաղը կրկնվում էր:

Քյաբալուսիկ: (Առավելապես աղջիկ երեխա-
ների սիրված խմբախաղերից): Հավաքում էին
հին, քայքայվող պատերի ներքեր թափված
փոշիացած հողը, կիտում բրդաձև, բրդի դաղա-
թից խիսա զոռուշյամը ջուր էին լցնում, որ
հողակույտը մինչև ներքև թրջվեր, սակայն ար-
տարին տեսքը չխաթարվեր: Շուրջանակի շարվում
էին և նույն փոշիացած հողով, խիսա պոռուշու-
թյամը, պաղաթից մինչև ստորստն իրենց ափե-
րով տրորելով հողակույտը, կրկնում էին՝

— Քյաբալուսիկ, մալ տուր:

Երբեմն-երբեմն զաղարեցնում էին աշխու-
տանքը և «քյաբալուսիկի» վրա ցանված փոշե-
հոպր ևս տանելով, ուշադիր նայում, թե քարու-
փոսիկի վրա մալ երևում է, թե ոչ:

Հենց սր մաղ նկատելին, քարափոսիկը մաք-
րում էին վրան լցված հողից: Այդ պատճառով և
չրնդհաժող շփումից հողակույտի արտաքին
կեղևն արդեն ամրացած էր լինում: Հետո ստաց-
ված բուրդի շուրջը նստած խաղացողներից յուրա-
քանչյուրը, իր բաժին «հողամասի» առաջ չաբած,
իր քարափոսիկի ներքևի մասում ստան համար

մի դռնակ էր բացում: Մի «դուռ» էլ բացում էին Քարափոսիկ «դուռը» գաղաթին, ապա ղդուռութեամբ, մաաի ծայրով ամեն մեկն իր «աան» ներսը եղած հողը դուրս էր քաշում. մինչև մնում էր մի երդիկով ու մի քանի դռնակով, որոշակի, ամուր, միակաուր մի կառույց, որի «երդիկից» ընկած լույսից կարելի էր նշմարել քարափոսիկի ներքին դաաարկութունը:

Խաղացող յուրաքանչյուր երեխա իր դռան առջեը դուրս բերված հողափողուց իր «աան» առաջ պատ էր քաջում, ներսում դանաղան չոփեր անկեղով, իր համար «բաղչա» էր ստեղծում և հեաո, հերթականորեն, քաղափոսիկի «երդիկից» ջուր էին լցնում ներս:

Երդիկից լցված ջուրը դաաարկ քարափոսիկի միջով հոսելով, դուրս էր դալիս աղմկող «աանաբերի դռներից» ու լցվում նրանց ծառասաաններն ու բախշաները:

Խաղից հոդնած, միահամուռ ջանասիրութեամբ երեխաները ավերում էին իրենց «դուռը» ու բաղչաները» և ցրվում:

ՀՈՒԱՆՆԵՐ

Ինչպես ամենուրեք, Արճակում ևս հնամենի սովորույթ էր ձմռան երեկոներին տղամարդկանց հավաքվելը մի քանի հողայում և ասուլիսով երկար դիշերները կարճելու: Հողաները, որ «Դիվանխանա» ընդհանուր անուն էին ստացել, ախոռի առաջին բաժանմունքի մի մասն էին կաղմում, որի վերեի ճակատին կար մի լայն բուխարի, իսկ հատակին փոված էր լինում կտավաաի չոր ցողուն (բալմ) կամ չոր խոտ, որն ամեն շարաթ փոխում էին ու նորը փոում: Թե՛ բուխարու վառ պահելը, և թե՛ հատակին փոված չոր խոտը միշա նորոգելը ասնտիրոջ պարաքն էր:

Միջտ ավելի բաղմամարդ էին լինում Քյուղարի թաղի Մուրյի դիվանը, Փոս թաղի Կամրոյի ու Աիանսու դիվանները: Եթե մեկի աանը հյուր էր լինում, ընթրիքից հետո աանաերն իր հյուրին

ևս աանում էր իր հաճախած դիվանխանան: Հաճախ այդ հյուրերի մեջ լինում էին ժողովրդական ավանդավեպերի, հրաշապաաում հեքիաթների և այլ պատումների գիտակ մարդիկ, որոնք հոժարութեամբ դիվանխանայում պաամում էին:

Իգական սեոր, որքան էլ տաբիքով, դիվանխանա մուաք շուներ: Հիշված երեք դիվանխանաների սիրված հյուրն էր Արճակում երեսուն տարուց ավելի ապրած, բայց միշա նորեկ կոչվող ու միաժամանակ «կոունկ» մականվամբ մկրաված «Թաղահայերաց Մարաիրոսը»:

Մարաիրոսը կոունկ մականունն էր սաացել իր չափաղանց երկար ու նիհար սրունքների համար: Մոտ աասը աարի տեխնիկական աշխատանք կաաարելով Վիեննայի Մուրաա-Ռաֆայելյան դպրոցում, շնորհիվ իը սուր մաքի, արաակարդ հիշողության և լսածը յուրովի պամելու դերաղանց ունակության, Թաղահայերաց Կոունկը բոլորի համար էլ պամելու նոր ու հեաաքքիր նյութ էր ունենում: Նրա պատմութունները օրեր էին տեում: Պաամածները լինում էին թե՛ ասավածաշնչային, թե՛ պարսկական ու հունական դիցաբանութունից վեքքած:

Կոունկ Մարաիրոսն ուներ ճոխ լեղու և յուրաքանչյուր պաամում ձեակերպում էր յուրովի, օրինակ՝ ասավածաշնչային բոլոր պամությունները անվանվում էին կամ «Տավիթ մարկյարեն էնան ուր գուշմըններ», կամ՝ «Կյապրել խրիշտակ էնան սաաանեք»: Պարսկական ամրող «Շահնամեն» անդիր պաամում էր, սակայն բոլոր հերոսներն ու փահլեանները դառնում էին «Ռուսաամ էնան Սոհար»: Ավելի աեղյակ էր հունական աոասպելներին, որոնց կիսաասավածները բոլորն էլ «Ճոշ-ճոշ դեեր» էին, օրինակ՝ «Զիդի-պող դե» (Միդիփոս), «Դանդալոշ դե» (Տանաալոս), «Կրակակյող դե» (Պրոմեթեոս), «Հոոա դեվամեր» (Հերա) և այլն: Կոունկ Մարաիրոսը հեքիաթասեր դյուղացոց անփոխարինելի ասմունքողն էր: (Նա ե իր պաոավ կինն իրենց փոքրիկ խրճիթում սրախողող արվեցին 1915-ի եղեռնի հենց առաջին օրը):